



Over *Kaloten*, *Tsjeven* en andere *Cistjes* Verwensingen in 19de-eeuwse politieke teksten

Roland Willemys en Wim Vandenbussche
(Vrije Universiteit Brussel; FWO en Vrije Universiteit Brussel)

1. Inleiding

De gehuldigde heeft zich uitvoerig beziggehouden met vloeken en verwensingen (o.a. Van Sterkenburg 2001). Het huidige klimaat van *political correctness* zorgt ervoor dat de 'ruwe' taal, waarin zulke woorden voorkomen, niet meer zo vaak geschreven wordt. In de 19de eeuw had men minder last van zulke remmingen.

Toen de eerstgenoemde auteur eind jaren zeventig een onderzoek deed naar het woordveld *vrijzinnig* heeft Piet van Sterkenburg het (toen nog niet gepubliceerde) WNT-materiaal daarover ter beschikking gesteld. Achteraf werd de bijzondere Zuid-Nederlandse betekenis van 'vrijzinnig' op grond van de gepubliceerde studie (Willemys 1980) in het later verschenen WNT-deel opgenomen.

Toen wij een decennium later van start gingen met een reeks onderzoeksprojecten over de taalontwikkeling in de 19de eeuw (het recentste overzicht in Willemys en Vandenbussche 2006) is het lexicon daarin weliswaar niet zo vaak aan bod gekomen, maar bleven wij alert voor wat met het woordveld *vrijzinnig* te maken had.

In de 19de eeuw was de Belgische maatschappij namelijk heel erg gepopulariseerd en wel vooral op basis van de tegenstelling klerikaal-vrijzinnig, die niet alleen op een levensbeschouwelijke, maar vooral ook op een politieke scheiding der geesten berustte.

In deze bijdrage wordt van de resultaten van dat onderzoek tot dusver een kort overzicht gegeven. Verder proberen we erachter te komen welke terminologie er gebruikt werd in minder formeel taalgebruik. De meest voor de hand liggende tekstsoort daarvoor is verkiezingsliteratuur.



2. Het woordveld *vrijzinnig*

Omdat de informatie in de woordenboeken over de in Vlaanderen gebruikelijke betekenis van de term *vrijzinnig(heid)* in het beste geval te summier, maar meestal zelfs onjuist was, heeft Willemys eerst in 1979 en dan nog eens in 2004 een schriftelijke enquête doorgevoerd. Gevraagd werd aan de hand van een lijst met kenmerken de betekenis te omschrijven van de termen *antiklerikaal*, *humanist*, *liberaal*, *libertijn*, *vrijdenker* en *vrijzinnige*. De resultaten van de eerste enquête zijn in Willemys (1980) gepubliceerd. Die van 2004 wijken er maar weinig van af en die afwijkingen worden in de onderstaande samenvatting aangestipt:

- Drie woorden binnen het veld doen er hier verder niet toe, nl. *antiklerikaal*, *liberaal* en *libertijn*.
- De kern van het woordveld bestaat uit de drie overige samenstellende onderdelen: *humanist*, *vrijdenker* en *vrijzinnige*. Twee daarvan, *vrijdenker* en *vrijzinnige*, verschillen slechts in nuances. *Humanist* wijkt daar enigszins van af, in die zin dat er soorten *humanismen* zijn en dat die verschillen blijken uit de antwoorden van de bevraagde personen (hoewel die aparte interpretaties niet uit de cijfers extrapol eerbaar zijn). Ook in 2004 zien de proefpersonen de substantieven *vrijdenker* en *vrijzinnige* als synoniemen.
- Volgens de proefpersonen¹ is zowel de *vrijdenker* als de *vrijzinnige*: tolerant, onkerkelijk, ongelovig, ondogmatisch en antiklerikaal; hij plaatst ‘de mens centraal’ en verdedigt het ‘Vrij Onderzoek’ en de ‘Rechten van de Mens’. Zo dachten de proefpersonen van 1979 er over. Die van 2004 zijn het daarmee eens en hebben er bovendien nog zowel ‘atheïst’ als ‘agnosticus’ aan toegevoegd.

De betekenis die *vrijzinnig* in Vlaanderen heeft gekregen dankt het ongetwijfeld aan het filosofische en politieke klimaat in België, d.w.z., ze is het gevolg van de sterke polarisering die in de Belgische samenleving tussen klerikalen en antiklerikalen, tussen gelovigen en ongelovigen altijd heeft bestaan. Die bijzondere levensbeschouwelijke en politieke situatie heeft een bijzonder woordgebruik noodzakelijk gemaakt. Ook in het Belgische Frans is een vergelijkbare evolutie opgetreden.² Zowel in Vlaanderen als in Wallonië werd kennelijk de noodzaak gevoeld een nieuwe uitdrukking te vinden voor de hier besproken filosofische overtuiging, aangezien de zowel in Nederland

¹ Waarvan telkens 50% zich als ‘gelovig’ en 50% zich als ‘ongelovig’ liet bestempelen.

² *Laique* of *laïc* = vrijzinnig = vrijdenkend.



als in Frankrijk gebruikelijke en bestaande terminologie als ontoereikend werd ervaren. Ook in Zwitserland overigens heeft het woord *freisinnig*, door de plaatselijke politieke situatie, een betekenis gekregen die in Duitsland niet gangbaar is (Willemyns 1992).

3. De historisch-semanticke ontwikkeling van de term ‘vrijzinnig’

Zeker tot de jaren zestig van de 20ste eeuw betekende *vrijzinnig* liberaal. Niet altijd, niet uitsluitend en allicht ook niet overal, maar in een aantal gevallen heel duidelijk wel. De betekenis ‘liberaal’ moet men hier verstaan als ‘aanleunend bij de liberale partij’. Het was vooral een schrijftaalwoord. De eerste auteur (een tik ouder dan de tweede) herinnert zich nog zeer goed hoe het destijds gebruikt werd in het zeer gepolariseerde West-Vlaamse stadje Diksmuide. De Diksmuidse *Vrijzinnige Vrouwenbond Hulp in Nood*, waar een *diepgelovige* tante van hem voorzitter van was, werd in de volksmond de ‘liberale’ vrouwenbond genoemd, althans door de liberalen zelf.³ Hoe de anderen, de *kaloten*, ernaar verwezen weet hij niet. Verder was er ook een liberale fanfare, een liberale toneelvereniging De Rederijkerskamer *Heden Yet Morgen Niet* (in de volksmond: *De morgenieten*), de liberale boogschuttersvereniging *Willem Tell*⁴ en zelfs een liberale vissersvereniging *De IJzerzonen*, die allemaal *vrijzinnig* werden genoemd. De benaming voor ‘de andere kant’ was simpel: de katholieke fanfare was eenvoudigweg *’t muziek van de kaloten* en al de rest navenant. Hoe die van *’t muziek van de kaloten* zichzelf noemden, weet hij niet, maar vermoedelijk, zoals aan zijn kant ook, gewoon *’t muziek*, alsof er maar één bestond. Dat was eigenlijk ook zo: van wat aan de andere kant leefde werd er nauwelijks notitie genomen. De wereld was mooi in tweeën gedeeld en het contact met de anderen werd zo minimaal mogelijk gehouden.⁵ Er waren zelfs twee bioscopen en op de vraag om een film in de *kalote-cinema* te gaan bekijken werd stevast met diepe verontwaardiging en een radicaal verbod gereageerd. Het spreekt vanzelf dat bakkers, slaggers en zo meer van de andere kant nooit gefrequenteerd werden. Tijdens de bitsige verkiezingscampagnes (het resultaat was iedere keer dat de *kaloten* zes, de anderen vijf raadsleden kregen) werden o.m. liederen gezongen die al heel oud moesten zijn, omdat niemand zich eigenlijk nog herinnerde over wie het ging. Eén voorbeeld van dat fraais:

³ Die tante was dus het levende voorbeeld van het feit dat de gelijkstelling ‘vrijzinnig = vrijdenkend’ toen en daar nog niet bestond.

⁴ De katholieke heette natuurlijk ‘Sint-Sebastiaan’, de katholieke fanfare ‘Sinte-Cecilia’.

⁵ Ook de tweede auteur (een tik jonger dan de eerste) kan zich die tweedeling nog uit zijn West-Vlaamse kindertijd in de jaren tachtig herinneren, waar kinderen van katholieke burens weigerden met kinderen van ‘slechte mensen’ (i.e. vrijzinnigen) te spelen.



En ol die stemt vo bulte Cloet
 En et e neuze lik en oet
 Die vuule kalote
 Met ze scheve tote⁶

De gelijkstelling liberaal-vrijzinnig blijkt al in de 19de eeuw voor te komen. De onderstaande citaten van de zusjes Loveling wijzen daarop en dat dit ook in Nederland het geval was blijkt o.m. bij Matthijs Siegenbeek die de vorm *vrijzinnig* weliswaar op linguïstische gronden afkeurt, maar wel duidelijk vermeldt dat de betekenis ervan 'liberaal' is.

In een *Verklarend Woordenboek met platen voor België en Nederland* 'door Jozef Bal, professor' uit 1899 vinden we het lemma *liberaal* met als betekenissen: 'Vrijzinnig, Vrijgevig, mild, milddadig' voor het adjectief en het bijwoord, en de betekenis 'aanhanger der Liberale partij' als substantief (Bal 1899: 405). Consequenterwijze vindt men onder het lemma *vrijzinnig* de betekenis 'liberaal' (als adjectief) en wordt verder het substantief *Vrijzinnigheid* genoemd (id.: 873). Onder het lemma *vrijdenker* staat als betekenis: 'iemand die zijn eigen gevoelens, zijn eigen oordeel volgt in zaken van geloof en godsdienst' (id.: 872), een betekenis die onder *vrijzinnig* dus helemaal niet wordt genoemd.

In de loop van de 19de eeuw moet er, in Vlaanderen, een zekere betekenisverandering op gang zijn gekomen waarbij *vrijzinnig*, binnen het woordveld *liberaal*, vaker en meer en op den duur misschien uitsluitend gebruikt werd om te verwijzen naar de speciale opstelling van de liberale partij ten aanzien van het geloof en de godsdienst. Allicht ging dit samen met de radicalisering van de liberale partij op religieus gebied tijdens het laatste derde van de 19de eeuw.

Een van de vroegste ons bekende citaten waaruit dit blijkt, is van 1868 (overgenomen uit de collectie citaten van het WNT):

Men is er ... in den laatsten tijd op uit om den strijd tegen de schoolwet als den *vrijzinnigen* strijd bij uitstek voor te stellen en de liberale partij in naam van hare eigen beginselen tot deelneming aan die oppositie uit te lokken.

Hier wordt duidelijk gesuggereerd dat niet iedereen binnen de liberale partij geneigd is 'den vrijzinnigen strijd' te voeren en wordt *vrijzinnig* dus als de overtuiging van een deel van het partijpolitiek liberalisme voorgesteld. Wanneer Sophie Loveling in 1885 schrijft:

⁶ Al wie stemt voor De Cloet, de bultenaar – Hij heeft een neus zoals een hoed – Die vuile kaloot – Met zijn scheef bakkes.

dat *vrijzinnigen* meest altijd de overtuiging der geloovigen ontzien

dan kan dit eigenlijk alleen zo geïnterpreteerd worden dat zij de *vrijzinnigen* aan de ene kant ziet en de *geloovigen* aan de andere kant.

Die ontwikkeling gaat langzaam verder: *vrijzinnig* wordt – zoals boven gezegd – nog lang met liberaal geassocieerd, maar meer en meer krijgt de connotatie onkerkelijk en antiklerikaal de nadruk. Dat wil echter niet zeggen dat het al de huidige betekenis *vrijdenker* had, ook al omdat het woord *vrijdenker* toen ook bestond en – frequenter dan vandaag – gebruikt werd. Virginie Loveling bv. schrijft:

Ik knoopte een zeer nauwe vriendschap met mevrouw Leirens aan. Zij was een uitstekende vrouw, *vrijdenkster*, en heeft groote invloed op mijn geest uitgeoefend.

Virginie Loveling noemt mevrouw Leirens niet een *vrijzinnige*, maar een *vrijdenkster*, wat op een verschil in betekenis wijst. Door anderzijds te vermelden dat deze vrouw een grote invloed op haar denken had uitgeoefend, laat ze tegelijk verstaan zelf die denkrichting niet ongenegen te zijn.

Voorbeelden van de andere betekenis blijven echter legio. Het Brugse maandblad 't *Zal* noemt zichzelf in 1911 'Maandblad der *Vrijzinnige* Werkers-Maatschappij Van Gheluwe's Genootschap' en nog in 1928 noemt datzelfde blad zich '*Vrijzinnig* Strijdblad uitgegeven door het Van Gheluwe's Genootschap-Liberale Volksbond'.

In het katholieke strijdblad *Schoolnieuws uit Couckelaere* (1930-'31), trekken de oppositionele katholieken van leer tegen de door de liberale meerderheid aangestelde nieuwe hoofdonderwijzer van de gemeenteschool. De school 'buiten den invloed van E.H. Pastoor' wordt de 'liberale school' genoemd, en ook een school 'waarin de groote boom der vrijmetselarij en *vrijdenkerij* zoo machtig groeit'. Van de nieuwe hoofdonderwijzer wordt gezegd dat hij voordien gewerkt heeft 'aan het *vrijdenkersgesticht* van De Panne', dat hij dienst deed in een 'ongodsdienstige school', er wordt verwezen naar zijn 'echte *vrijdenkersopinie*' en hij wordt drie of vier keer een '*liberale* bestuurder' genoemd. Geen enkele keer wordt hier de term *vrijzinnig* gebruikt. Wat vooral ook nog opvalt is het frequente gebruik van de term *vrijdenker*, een term die later (in Vlaanderen) bijna in onbruik zal geraken.

Blijft dus de vraag vanaf wanneer de huidige semantische gelijkstelling *vrijzinnige* = *vrijdenker* er gekomen is. Toen na de Tweede Wereldoorlog het *Humanistisch Verbond* werd opgericht gebruikte men, zoals de naam aangeeft, frequent de term *humanistisch*, dat toen een soort melioratieve term was voor het misschien als pejoratief beschouwde *vrijdenker*. In de vroege literatuur van het HV werd de term *vrijzinnig* wel en de term *vrijdenker* niet zeer frequent gebruikt.



4. Woordenboekverklaringen

Voor de aanhangers van de vrijzinnige, c.q. liberale (politieke) partij was *Geuzen* zeker een van de meest gebruikte termen.⁷ In een katholieke kiesafiche uit 1912 waaruit infra geciteerd wordt en die in Brugs dialect is opgesteld, lezen we o.m. *ribberollen* (= liberalen), *papefretters* (= papenvreters) en *framassons* (= franc maçons, vrijmetselaars). Het omgekeerde ligt iets makkelijker: in West-Vlaanderen werd/wordt de tegenpartij dezer Geuzen *kaloten* genoemd, in andere streken ook *tsjeven*.⁸ Dit zijn vooral outsider termen, want de *kaloten-tsjeven* noemen zichzelf zelden of nooit zo.⁹ Het zijn dus in eerste instantie pejoratieve termen of scheldnamen.¹⁰ Voor een buitenstaander is het kennelijk ook niet altijd makkelijk de juiste betekenis te vatten, zoals blijkt uit de enkele woordenboeken waarin de term *kaloot* voorkomt.

Van Dale wijst er terecht op dat *kalot* 'het mutsje [is] dat ... rooms-katholieke priesters op de kruin dragen'. 'Vandaar', zo besluit hij, 'gewestelijk, verouderd' de 'spotnaam voor klerikaal'. In de Frans-Nederlandse Van Dale wordt als vertaling van *calotte* ook 'kalot' opgegeven, zonder verdere uitleg, maar met de markering 'Algemeen Zuid-Nederlands'. Onder het trefwoord *calotin* staat: 'aanhanger van het klerikalisme'.

Tjeef wordt in Van Dale vermeld als '(Belgisch-Nederlands, spreektaal) spotnaam voor een christendemocraat'.¹¹ Het woordveld wordt verder aangevuld met *kadodder* (spottend, verouderd), *kattenkop* (gewestelijk, spot-

⁷ De term wordt nu nog zelden gebruikt. Vlaanderen kent vandaag nog wel een hele reeks lokale afdelingen van de *Grijze Geuzen*, een vereniging van senioren met een vrijzinnige levensvisie.

⁸ *Tsjeef* lijkt de laatste tijd iets 'salonfähig' te worden. Hoewel het nog geen 'Selbstbezeichnung' is wordt het wel vaker gebruikt, zonder dat het de bedoeling is te beledigen (bv. in het hoofdartikel van *Weekend Knack* d.d. 15 februari 2006, p. 3).

⁹ Volgens een bericht in *De Standaard* van 6 juni 2004 stelt een Gentse studentenvereniging zich in het Leuvense studentenblad *Veto* voor als 'de tsjeven van Gent'. Dat is heel ongebruikelijk en allicht ook eenmalig, maar natuurlijk vooral studentikoos. De Brusselse (vrijzinnige) burgemeester Thielemans beweert dan weer tot ridder geslagen te zijn in de 'Orde van de Kaloot', een katholieke Vlaamse studentenkring (*De Morgen*, 16 oktober 2003).

¹⁰ Het Vlaamse christelijk opinieblad *Tertio* schreef op 9 juni 2004: 'We horen vaak dat onze media politiek onafhankelijker zijn dan vroeger. Is dat zo? Zo ja, waarom heeft een bepaalde pers het dan dagelijks over de 'tsjeven' – een scheldwoord dat de voorbije weken een opmerkelijke rentree maakte.' Het belette de krant *De Morgen* niet om begin december 2005 – na de verkiezing (in Vlaanderen) van Pater Damiaan tot grootste Belg – het hoofdartikel te besluiten met: 'Liever een volk van tjeven en kaloten dan een volk op de rand van een burgeroorlog' (*De Morgen*, 3 december 2005).

¹¹ Dit strookt met de felbekritiseerde uithaal van de liberale Belgische eerste minister Verhofstadt in volle verkiezingsstrijd in mei 2005: 'We gaan de tsjeven een poepje laten ruiken.' (*De Morgen*, 14 mei 2004).



tend), *pijpenkop* (beledigend), *japneus* (gewestelijk, scheldwoord) en... *poep* (gewestelijk). *Tsjevenstreek* is overigens een synoniem voor *jezuïetenstreek*, een 'gemene of huichelachtige streek'.¹² Verder vinden we ook *geus* met o.m. de betekenis die we verwachten, nl. 'scheldnaam voor protestant, m.n. voor calvinist' en, gewestelijk, 'in 't alg. iemand die niet katholiek is; ook scheldnaam voor liberaal'. In Van Dales *Groot Woordenboek hedendaags Nederlands* (onder hoofdredactie van de gehuldigde) staat *kalot* vermeld met enkel de volgende twee betekenissen: 'priestermutsje, alpino'.

Omdat *kaloot*, ondanks de markering 'Algemeen Zuid-Nederlands', toch vooral in West-Vlaanderen populair blijkt te zijn, hebben we er het *West-Vlaams etymologisch woordenboek* (Debrabandere 2002) op nageslagen. Onder het trefwoord *calote* (zo gespeld) wordt als verklaring gegeven 'klerikaal, fanatieke katholiek'. Het is ontstaan, zegt Debrabandere, uit het Franse *calotte*, dat daar al sinds het eind van de 18de eeuw pejoratief gebruikt werd. Andere mogelijke termen in dit woordveld worden niet opgenomen: *Framason* staat er niet in; *geus* als substantief ook niet; *kadodder*, *paap* en *tsjeef* ontbreken evenzeer.¹³ In het *Westvlaamsch Idioticon* van pastoor L. De Bo wordt noch *kaloot* noch *tsjeef* opgenomen. Hetzelfde geldt overigens voor Gezelles *Loquela*.

In het recente *Etymologisch Woordenboek* (Philippa 2005) vinden we sub *kalot* een lange etymologische uitleg. Wat de betekenis betreft wordt vermeld dat het in het Frans pejoratief gebruikt wordt voor 'de priesterstand, de geestelijken' en terloops ook 'betekenissen die ook wel gevonden zijn in het Nederlands, maar daar geen algemene ingang hebben gevonden'.

In al deze gevallen is de verklaring juist, maar niet volledig. Een *kaloot* is inderdaad een klerikaal en fanatieke katholiek, maar naar ons gevoel wordt de term ook gebruikt voor alle, dus ook voor minder fanatieke katholieken. Bovendien ontbreekt bijna altijd de politieke betekenis, namelijk die van aanhanger van de katholieke partij. In het ons bekende gebruik van *kaloot* stond en staat de politieke connotatie eigenlijk voorop, de religieuze meer op de achtergrond. Een *godverdomsche kalote* is niet alleen iemand die voortdurend in de kerk zit, maar vooral iemand die in de katholieke beweging uitermate actief is. In het verkiezingspamflet uit 1912 is dat net zo.

De auteur van het *Gents dialectwoordenboek*, Lievevrouw-Coopman, ziet het ook zo. Onder het lemma *tseef* geeft hij als betekenis: 'Spotnaam voor

¹² Over een halfslachtige beslissing van de Belgische regering zei een christen-democratisch politicus recent nog: 'Een tsjevenstreek die de tsjeven nooit zouden bedacht hebben!' <www.hvanrompuy.com>.

¹³ In zijn *Oost-Vlaams woordenboek* (Debrabandere 2005) wordt *kadodder* vreemd genoeg wel opgevoerd met de betekenis 'katholiek, m.n. klerikaal'.

een katholiek, bijzonder gebruikt op politiek gebied' (Lievrouw-Coopman 1950-52: 1482). Hij vermeldt o.a. 't muziek van de Tseefkes' en de 'Tseefkeschole'. Ook Debrabandere (2005) legt sub *seef*, *dzeef*, *tseef*, *tjeef* de nadruk op 'fervent aanhanger van de katholieke partij (later CVP)'.

Navraag in 2001 door *Het Belang van Limburg* bij het Katholiek Documentatie- en OnderzoeksCentrum in Leuven en het Liberaal Archief in Gent leerde dat *Tseef* verwijst naar Jozef¹⁴, en meer bepaald naar de Sint-Jozefskring, een katholieke vereniging in het 19de-eeuwse Gent. Het Gentse dialectwoordenboek *Kaak kaak nen twiedekker* van Van Geert en Levis uit 1993 onthult zelfs de bedenker van de term: 'Met tsjeven bedoelde men de katholieken. Te Gent had men de Sint-Jozefskring die uiteraard katholiek was. Tsoozep, Tseppe of Tsjeef zijn vervormingen van Jozef. In 1867 schreef Napoleon Destanberg [een liberale Gentse volksdichter], alias Cis Van Gendt, '... en ik moet het u niet zeggen, ik die peter ben van de tsjeefkens, aangezien da'k ze gedoopt heb' (geciteerd in *Het Belang van Limburg*, 24 april 2001). Het artikel vermeldt ook nog *wijwoaterzieker* ('wijwaterplasser') als synoniem voor *tsjeef*. Andere persbronnen verwijzen nog naar het 'Gentse café Sint-Jozef waar de katholieke partij, de voorloper van de CVP, in de negentiende eeuw placht te vergaderen' (*Knack*, 8 augustus 2001) of naar de Gentse 'Sint-Jozefsparochie, waar de Anti-Socialistische Werkliedenbond vergaderde' (*Trends*, 6 augustus 2000).

Van de Gentse volkszanger Karel Waeri is bekend dat hij de strijd tussen katholieken en liberalen aan het eind van de 19de eeuw bezong met de gevleugelde woorden 'Foert Foert Foertorium / Weg met het tsjevenras ad aeternum' en ook nog 'k zal peper geven uit al mijn krachten / op kwezel, tsjeef en kalotijn' (*De Morgen*, 18 juli 1998). *Tsjeef* werd evenwel ook als geuzennaam gebruikt: 'In 1871 [werd] 't Jeefkenslied [gezongen] bij de inhuldiging van het nieuwe lokaal van de Sint-Jozefskring: Wie zoo zijn zaeken eere doet / Die moet zijn naam niet zwijgen / Tot spijt van wie 't benijdt / De Tjeefkens is ons naam en blijft het voor altijd' (geciteerd in *Het Belang van Limburg*, 24 april 2001).

Laten we ten slotte naar de betekenissen in het WNT kijken. Bij *Geus* vinden we uiteraard de bovengenoemde historische verklaring. Daarnaast vermeldt het WNT de in Vlaanderen gangbare betekenis en bezigt daarvoor de omschrijving uit De Bo's al genoemde *Westvlaamsch Idioticon*: 'een protestant, stevenist, of hoegenaamde(n) sectaris, die den katholijken eerdienst niet oefent' (De Bo 1873: 368). Ook een voorbeeldzin van De Bo wordt overgenomen: 'Er zijn weinig geuzen in Vlaanderen' (wishful thinking?).

¹⁴ Debrabandere 2005 geeft een excerpt uit 1837 waarin die verbastering voorkomt: 'Wat zegt gy van tseef de neuze met zyn poete'.

Eveneens op gezag van De Bo wordt *geusnege* vermeld als ‘een in Zuid-Nederland nog heden gebruikelijke schimpnaam voor eene vrouw die niet Roomsch-Katholiek is’ (id.: 369).

Het WNT vermeldt, net als Van Dale, niet *kaloot* maar *kalot*. Naast de bekende etymologische verklaring en een heleboel niet ter zake doende betekenissen, vinden we: ‘In Z.-Nederland, als schimpnaam voor een clericaal, voor de clericalen (V. DALE); verg. fra. *la calotte*’. Verder ook iets wat met de zaak niets te maken heeft, maar wel vermakelijk is, namelijk het volksspel *Kalotbijten*, ‘waarbij men naar een vlassen kalot (in de bet. 4) moet bijten’. Dit wordt ook *Kalotespel* genoemd. Over *Paap* leren we: ‘Na de Hervorming als scheldnaam, niet alleen voor de Katholieke geestelijkheid, maar voor alle Roomschen’, met te veel voorbeelden om ze hier aan te halen. Ten slotte, voor diegenen die menen te weten wat een *Pape(n)kloot is*, geven we voor alle zekerheid de WNT-betekenis: ‘volksnaam voor sommige planten, meestal in het mv.’. Nog een andere plant heet overigens *papenlul*. *T(s)jeef* wordt in het WNT niet behandeld.

Nu Google nog (stand op 22 februari 2006). Daar vindt men 1.990 treffers voor *tsjeef* in de bovengenoemde betekenis. Er zijn er ook nog eens 1.150 voor *tjeef*, maar die staan bijna allemaal voor de naam Jozef. Op *tseef* zijn er geen. *Kaloot* wordt 866 keer genoemd, maar in de overgrote meerderheid van de gevallen betreft het het Walcherse natuurgebied *De Kaloot*, dat de natuurvereniging *Redt de kaloot* van de ondergang wil redden. Bij *kaloot* in de door ons behandelde betekenis wordt herhaaldelijk verwezen naar een bekend Brussels studentenlied, waarin als potentiële tegenstrevers zowel ‘de verstokte franskiljon’ als ‘de kaloot’ worden genoemd. De studentenvereniging *Geen taal, geen vrijheid*, van wie dit het lijflied is, heeft als motto ‘Klauwaard en Geus’.

5. Scheldwoorden in verkiezingspropaganda

Op grond van het onderzoek van kiespropaganda in de 19de eeuw (Vandenbussche 2001) blijkt dat met één uitzondering het woord *kaloot* nooit voorkomt in de geraadpleegde bronnen. Door die ene uitzondering (‘Godsche kalote’ in de al vermelde affiche uit 1912) weten we dat het wel bestond. De kiesblaadjes, waarin men vaak nogal ruw tekeer kon gaan, verschaften nog wel meer inzichten in de manier waarop beide strekkingen elkaar benoemden.

Tsjeef werd maar één keer gevonden in een liberaal kiesblaadje, maar het is wel een mooie vindplaats (in *De Schadebeletter* 1879 in een artikel over de (katholieke) *Burgersgilde*):

Ze hadden gesproken van 88 sociëteiten, en 't is alles als er 88 mensen in den hoop waren: al de reste waren *sistjes*, *tjeefkens* en dutsen.¹⁵

Voor de rest blijkt de term in Brugge toch eerder ongebruikelijk te zijn geweest. In deze context is ook *sistjes* een synoniem voor *kaloot*. *Ci(e)stje*¹⁶ was, i.t.t. de rest, geen outsider term, maar een naam die door de leden van de vereniging ook zelf werd gebruikt. Het was dus, zeker in hun eigen opvatting, geen scheldwoord. We vinden het nog eens in een beeldige tekst in het liberale kiesblad *Vartje Knap* uit 1882:

Maar zoo het schijnt is den heer architect ... een der grootste *Ciestjes* die er onder de kappe des hemels bestaat, die kaarsen voor een O.L.V. beeld brand, die hij doet uitblazen als er liberalen in zijn huis komen.

De meest voorkomende termen echter die door de liberalen consequent en zeer frequent gebruikt worden zijn *de klerikalen* en *de klerikale partij* (te veel voorbeelden om op te sommen).

Als de katholieken naar zichzelf verwijzen doen ze dat meestal met *de katholieke partij*. Zijzelf gebruiken de term *klerikaal* niet. In een artikel in het katholieke strijdblad *Bertje van de logie* wordt expliciet tegen dat gebruik stelling genomen.

Omgekeerd verwijzen katholieken voortdurend en zeer frequent naar de liberalen met *geuzen*, *de geuzenpartij*, *geuzencandidaten* en zo meer. Een katholiek kiesblad uit 1876 heette zelfs *De geuzenklopper*. Een voorbeeldje uit de katholieke *Huzaar* van 1890:

Van dezen keer hebben onze *geuzen* zoo wel gelogen dat zij den duivel zelve den baard afgedaan hebben. Daar staat op 't plakkaat dat de acht controleurs 'HAAR OP DE TANDEN HEBBEN'. En dat is waar, - 'k hebbe 't zelve gezien, - ja, zoodanig waar dat zij al dat haar van hunne tanden geen meester meer en kunnen. Het haar begint zelve reeds op HUN VERSTAND te groeien, alzo van dat fijn grijsdachtig haar dat men altemee vindt groeien op sommige dingen.

Ook *franc-maçons* c.q. *framasons* werd frequent gebruikt: 'uwe consciëntie alleene zal u zeggen als gij wel of kwalijk gestemd hebt, voor of tegen de religie, voor de Katholieken of voor de *Francmaçons*; voor de verdedigers van het volk of voor de bloedzuipers die nu aan 't roer zijn' (uit het katholieke *De Huzaar* van 1879).

Ook allerlei vreemde woordspelingen op de vrijmetselaars komen voor;

¹⁵ Over *cistjes* zullen we het zo meteen hebben; *duts* is West-Vlaams voor 'stakker'.

¹⁶ Rotsaert (1984: 46): 'De 'Cistjes' was de volkse benaming voor de leden van de Aartsbroederschap van de Heilige Franciscus-Xaverius. Immers ook de doopnaam Franciscus werd vaak afgekort tot Francis of korter nog, tot 'Cis'. Zie ook Devadder 1984.



het katholieke kiesblad *Beertje van de loge* heeft het vanaf 1878 consequent over *De heertjes van de moortelbak* die in de *Duivelskete* confereren.

Liberalen verwijzen naar zichzelf met *liberalen*, een enkele keer ook met *geuzen*. Ook hier duikt – uiteraard – de term *vrijzinnig* op. In het liberale kiesblad *Voorwacht* uit 1880 lezen we:

Mannen, met vernuft en met edelmoedige gedachten en gevoelens bezield, Liberale Mannen, hebben de ontvoogding, de ontslaving van den landman bewerkt en, na lang zwoegen, verkregen. De strekkingen der *vrijzinnige partij* zullen altoos onverpoosd voor doel hebben, aan de buitenlieden deze heilige vrijheid te bewaren, en zelfs te vermeederen en te versterken.

en ook:

Alle ware vaderlanders, alle *vrijzinnige* burgers staan als een man op, om ons te lang verdrukt en vernederd Arrondissement te verlossen van de schande en de schaamte die er op weegt in de Kamers vertegenwoordigd te zijn door drie mannen die zijne noodwendigheden niet verstaan.

Om dat nu allemaal een beetje luchtiger af te sluiten kijken we even naar een stukje katholieke kiespropaganda uit Brugge in 1912.¹⁷ Dit is het enige stuk waarin het woord *kaloot* voorkomt. Om het beter te verstaan moet men weten dat er dat jaar een kartel gevormd werd waaraan liberalen, socialisten en christen-democraten deelnamen. Vele liberalen waren het daar niet mee eens en de hele politieke wereld was hoe dan ook zeer opgewonden.

Het stuk dat we lezen is een excerpt uit een verkiezingsaffiche van de katholieken die in Brugge werd aangeplakt en waarop twee denkbeeldige Bruggelingen in een heel lang uitgesponnen dialoog uitleggen waarom ze nu voor de katholieken zullen stemmen. Opmerkelijk is vooral ook dat de hele tekst in het Brugs geschreven is, maar dat is een hoofdstuk apart. De katholieke propaganda benadrukte o.m. het feit dat de *geuzen* en *framassons* van plan zouden zijn om de kloosters op te heffen en de nonnen en paters weg te sturen.

An 't hoekskie van de Mart (1912)

– Awwal, wit je wadde, hei. Je moe gie ton ook best weiten vor wien dajje stemt. En stemt gie mor liever ounder numero één, 't is te zeggen, vor de kattelieken, die iedereen gerust looten. Die leiven en looten leiven.

– Godsche *kalote* dajje gie geworden ziit, Sezef.

– Ha, je weit het! 'k Ben zeiker katteliek geworden, en veile andere ribberollen

¹⁷ Een volledige uitgave van deze aanplakbrief vindt de lezer in Vandenbussche 2001.





en dimmecrooten en socialisten ziin 't ook geworden. Ze looten da vor hundere en, zundag, on ze in 't kottie gon stoon, gon ze 'n ferremen dop geiven, van boven ip de lieste numero 1, en ol die papefretters en framassons, e kir an 't verstand bringen da de Vlaming nie oendankboor en is, en dat ie de nunnen en de pooters wil verdeidigen... met de creijon van de kiezinge en, os 't nood doet, mè zen vuisten!

– Awwal, Sezef, da's gesproken dadde. Ik ook, die pertanks ribberol wooren, gon stemmen vor de katteliiken, verblomme onder numero 1. Wor zieme dè? En 't gon der vele ziin. Weg met 't cartel! Dorrom gonk stemmen vor de katteliiken en vor zulken goen vint, lik Menheere Ruzette!¹⁸

[Op het hoekje van de markt

– Wel, weet je wat? Jij moet dan ook best weten voor wie je stemt. En stem jij maar liever onder nummer één, 't is te zeggen, voor de katholieken, die iedereen gerust laten. Die leven en laten leven.

– Verdomde kaloot die jij geworden bent, Jozef.

– Ha, je weet het! Ik ben zeker katholiek geworden, en vele andere liberalen en democraten (= de politieke partij van 'Paster' Fonteyne) en socialisten zijn 't ook geworden. Ze houden dat echter voor zich en zondag, als ze in het kieshokje staan, gaan ze een flinke dop geven bovenaan op lijst nummer 1, en al die papenvreters en vrijmetselaars aan het verstand brengen dat de Vlaming niet ondankbaar is en dat hij de nonnen en paters wil verdedigen ... met het potlood van de verkiezingen en, als het moet, met zijn vuisten!

– Wel, Jozef, dat is gesproken (= zo hoor ik het graag). Ook ik, die nochtans liberaal was, ga stemmen voor de katholieken verblomme (bastaardvloek) onder nummer 1. Wat denk je wel? En er zullen er veel zijn. Weg met het kartel! Daarom zal ik stemmen voor de katholieken en voor zulk een goed man als mijnheer Ruzette!]

6. Conclusie

De verkiezingsliteratuur kan zeker nog meer licht werpen op de betekeniswijzigingen die in de 19de eeuw in het woordveld *vrijzinnig* zijn opgetreden. Met het exciperen ervan is veel tijd gemoeid en tot nog toe hebben we maar een klein deel van dat werk voltooid. Toch leek ons wat we al hebben spannend en vermakelijk genoeg om het Piet van Sterkenburg naar aanleiding van zijn 65ste verjaardag aan te bieden.

¹⁸ Bij het 'vertalen' van dialectteksten stuit men altijd op dezelfde problemen. Er zijn in principe twee mogelijkheden: ofwel 'translitereren' (nadeel: sommige onduidelijkheden blijven bestaan), ofwel in standaardtaal overzetten (nadeel: er is geen woord-voor-woord verband meer tussen het origineel en de vertaling). Wij proberen met een tussenoplossing beide nadelen zoveel mogelijk te vermijden.



We sluiten af met een typisch Brugse verjaardagswens: ‘en damme ze nog lange meugen meugen!’

Bibliografie

- Bal, J. (1899), *Verklarend Woordenboek met platen voor België en Nederland* door Jozef Bal, professor, 2de dr. Gent, Siffer.
- Bo, L.-L. De (1873), *Westvlaamsch Idioticon*. Brugge, Gailliard.
- Debrabandere, F. (2002), *West-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de West-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen.
- Debrabandere, F. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen.
- Devadder, J. (1984), ‘De ‘Cistjes’-Xaverianen en de broeders Xaverianen’, in: *Biekorf* 84, 259-266.
- Lievrouw-Coopman, Lodewijk (1950-52), *Gents woordenboek*. Gent, Erasmus.
- Philippa, Marlies (2005), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam, University Press.
- Rotsaert, K. (1984), ‘De “cistjes” in West-Vlaanderen en daarbuiten’, in: *Biekorf* 84, 46-65.
- Sterkenburg, P.G.J. van (2001), *Vloeken. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie*. Den Haag, Sdu Uitgevers.
- Vandenbussche, W. (2001), ‘Dialectgebruik in de Brugse kiesstrijd van 1912’, in: *Brugs Ommeland* 41 (1), 102-109.
- Willemyns, R. (1980), *De term ‘vrijzinnigheid’. Een eerste poging tot vergelijkend onderzoek van het woordveld*. Antwerpen, Humanistisch Verbond.
- Willemyns, R. (1992), ‘Ein konzeptuelles Problem im Lexikon zweier germanischen Sprachen: Deutsch “Freisinn” und Niederländisch “vrijzinnig”’, in: S. Prędota (ed.), *Studia neerlandica et germanica Norberto Morciniec sexagenario oblata*. Wrocław, Acta Universitatis Wratislaviensis nr. 1356, 575-582.
- Willemyns, R. en W. Vandenbussche (2006), ‘Historical Sociolinguistics: Coming of Age?’, in: *Sociolinguistica* 20 (ter perse).

LEVEN MET WOORDEN

Opstellen aangeboden aan Piet van Sterkenburg
bij zijn afscheid als directeur van het
Instituut voor Nederlandse Lexicologie en als
hoogleraar Lexicologie aan de Universiteit Leiden

ONDER REDACTIE VAN

Fons Moerdijk, Ariane van Santen en Rob Tempelaars

Uitgegeven voor het Instituut voor Nederlandse Lexicologie door
Uitgeverij Koninklijke Brill Leiden